

Kosova'daki İki Rifai Tekkesi'nden İmgeler

Images from Two Rifai Dervish Lodges (Tekkes) in Kosovo

Muzaffer Karaaslan¹

öz

Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren bilinen ve geç döneminde yaygınlaşan duvar resimleri başta İstanbul olmak üzere Anadolu, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da görülmektedir. Farklı coğrafyalardaki sanatçıların kendine özgü üsluplarıyla yaptıkları bu sanat türü mimarinin önemli unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada Balkanlar'dan iki tekke incelenecektir. Kosova'nın Yakova kentindeki Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Rahovec'deki Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'nin duvar resimleri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Birbirine çok uzak olmayan bu iki Rifai tekkesindeki duvar resimlerinin konuları ve üslupları ortaklık göstermektedir. Bunun yanı sıra bölgede yapılan araştırmalarda ve sözlü tarih çalışmalarında sanatçı ismine erişilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan her iki tekkedeki duvar resimleri ilk başta yapı bazında ele alınarak incelenecektir. Ardından yapılardaki bezemeler birbirleriyle karşılaştırılarak benzerlikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca tekkelerdeki duvar resimlerinde tercih edilen konuların Osmanlı Devleti'nde var olan örneklerle karşılaştırarak bir fikir elde edilmeye çalışılacaktır. **Anahtar kelimeler:** Balkanlar, Kosova, Osmanlı duvar resmi, Boyalı nakış, Hacı Şeyh Musa Tekkesi, Hacı Şeyh İlyas Tekkesi, Tarikat yapıları, Süsleme sanatları

ABSTRACT

Wall paintings, which have been known since the early periods of the Ottoman Empire and have become widespread in its late period, are seen in Anatolia, the Balkans, Caucasus, the Middle East and Istanbul in particular. This art type, performed by artists from different regions with their own unique style, has become an important element of architecture. In this context, two dervish lodges in the Balkans will be examined. The subjects of the study are the wall paintings in the Haji Sheikh Musa Dervish Lodge in Gjakova, Kosovo and the Haji Sheikh Ilyas Dervish Lodge in Rahovec. The subjects and styles of the wall paintings in these two Rifai lodges, which are not far from each other, exhibit strong commonality. In addition, the name of the artist was found in the research and oral history studies conducted in the region. The wall paintings in both dervish lodges will be initially examined on a structural basis. Then, the decorations in the buildings will be compared and the similarities will be highlighted. In addition, an attempt will be made to draw conclusions by comparing the preferred subjects in the wall paintings of these lodges with the existing examples in the Ottoman Empire.

Keywords: The Balkans, Kosovo, Ottoman wall painting, Painted decorations, Haji Sheikh Musa Dervish Lodge, Haji Sheikh Ilyas Dervish Lodge, Religious sect structures, Decorative arts

*Bu çalışma "Kosova'da Bulunan Geç Dönem Osmanlı Duvar Resimleri ve Boyalı Nakışlar" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Muzaffer Karaaslan (Doktora Öğrencisi),
Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim
Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta: muzaffer.karaaslan1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6095-141X

Başvuru/Submitted: 14.12.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.04.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
25.04.2020
Kabul/Accepted: 29.04.2020
Online Yayın/Published Online: 30.06.2020

Atıf/Citation: Karaaslan, Muzaffer, "Kosova'daki İki Rifai Tekkesi'nden İmgeler". *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History* 29 (2020), 107-127.
<https://doi.org/10.26650/sty.2020.006>

Giriş

Çalışmanın amacı, Kosova'daki iki Rifai tekkesinin duvar resimlerini incelemektir. Bu tekkeler birbirine 23 km uzaklıktaki iki farklı kentte yer alır. Bunlar Yakova'daki Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Rahovec'deki Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'dir.¹

Kosova'daki Osmanlı yapılarının mimarisi hakkında yayınlar olmakla birlikte duvar resimleri ve boyalı nakışlar üzerine çalışmalar yok denecek kadar azdır. Çalışmanın kapsamına alınan bu iki Rifai tekkesi hakkında da bilgiler oldukça kısıtlıdır. Hacı Şeyh Musa Tekkesi'yle ilgili bilgi bulabileceğimiz yayınlardan ilki Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Eserleri Yugoslavya III* adlı kitabıdır.² Bu kitapta, Yakova'daki Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin sadece mimari özelliklerinin anlatıldığı ve bezemelere yer verilmediği görülür. Bir diğer kaynak, Mehmet Z. İbrahimgil ve Neval Konuk'un *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I* adlı yayınıdır.³ Çalışma, daha çok katalog niteliğindedir. Kitapta, Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin belli başlı özellikleri anlatılmaktadır. Ayrıca Mehmet Z. İbrahimgil'in *Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler* başlıklı bildirisini Kosova'daki bezemeleri anlatması açısından ilk yayınlar arasındadır.⁴ Bildiride, Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nden bahsedilmekle birlikte aşağıda da belirtileceği gibi bazı bilgi hataları vardır. Yukarıdaki çalışmaların hiçbirinde Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'nden bahsedilmemiştir. Raif Vırmiça'nın *Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları* kitabında kısıtlı da olsa her iki yayın hakkında bilgi vardır.⁵ Sanat tarihi açısından çok yetkin olmayan kitap, tekkelerle ilgili bilgi bulabilmemiz açısından önem taşır. Son olarak 2018 yılında tarafımda yapılan *Kosova'da Bulunan Geç Dönem Osmanlı Duvar Resimleri ve Boyalı Nakışlar* isimli yüksek lisans tezinde ise Kosova'daki geç dönem Osmanlı duvar resimleri incelenmiş ve bu makalenin konusunu oluşturan iki tekkenin resimleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.⁶ Ayrıca her iki yapının bezemelerinde benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu makale ise duvar resimleri açısından önemli olan iki tekkenin daha çok tanınmasını amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki duvar resimleri ve boyalı nakışlarının kapsamlı bir şekilde ele alındığı ilk yayın olma özelliğini taşır.

İslamiyet'in Balkanlar'da tanınması ve kabulü tarikatlar ve tekkeler aracılığıyla olmuştur. Balkanlar'da İslamiyet, Osmanlı Devleti'nden önce 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerine yaptığı fetihler ise İslamiyet'in bölgede daha hızlı yayılmasını sağlamıştır. Şüphesiz bu yayılmacılığı kolaylaştıran en büyük etken tarikatların

1 Konunun kapsamına alınan yapılara 2015 ve 2017 yıllarında gidilerek araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalarda iki yapıdaki duvar resimlerinin dönemi ve bezeme repertuarının aynı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tekkelerin günümüzdeki şeyhleri Şeyh Mehdi ve Şeyh Masar'la görüşülerek yapılara dair bilgiler alınmıştır.

2 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Eserleri Yugoslavya III*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000.

3 Mehmet Zeki İbrahimgil, Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

4 Mehmet Zeki İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", *Eyüpsultan Sempozyumu VII Tebliğler 9-11 Mayıs 2003*, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2003, ss.322-33.

5 Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, Sufi Kitap, İstanbul, 2010.

6 Muzaffer Karaaslan, *Kosova'da Bulunan Geç Dönem Osmanlı Duvar Resimleri ve Boyalı Nakışlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018.

bölge halkıyla olan iyi ilişkileridir. Mevlevilik, Halvetilik, Kadirilik, Bektaşilik ve Rifailik bölgede sayılabilecek tarikatlardan bazılarıdır.⁷ Çalışmanın kapsamına alınan tekkelerin mensup olduğu Rifailik'in geçmişi çok eskiye dayanmakla birlikte Balkanlar'da 19. yüzyılda görülmeye başlar. Bu tarikatın Balkanlara yayılmasını sağlayan kişi ise Hacı Şeyh Musa'dır.⁸

Osmanlı yönetimi altındaki bütün topraklarda gelişmeler eş zamanlı gerçekleşmiştir. Siyasi, sosyal ve kültürel olayların etkisi hemen hemen her bölgede benzerlik gösterir. Bu benzerliklerden biri ise duvar resimleridir. Duvar resimleriyle ilgili ilk çalışmalar 1970'li yıllarda başlar. Rüçhan Arık'ın 1976 yılına ait *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı* ve Günsel Renda'nın 1977'deki *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı* isimli kitaplar bu alanın öncü yayınlardır. Ardından konuyla ilgili İnci Kuyulu Ersoy, A. Pelin Şahin Tekinalp, Tarkan Okçuoğlu ve Stefan Weber gibi araştırmacılar da çalışmalar yapmıştır.

Duvar resimleri, Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren uygulanan bir sanat türüdür.⁹ Ancak 18. yüzyıldan itibaren saray ve çevresinde Avrupa'nın etkisiyle duvar resimleri artmıştır ve eş zamanlı Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'ya yayılmıştır.¹⁰ Duvar resimleri daha önce bilinen ve kalem işi denilen tekniğin benzer bir uygulamasıdır. Malzeme olarak kuru sıva üzerine su veya tutkal ile karıştırılan kökboylar kullanılır. Ayrıca kuru sıvanın yanı sıra ahşaba uygulanan örnekler de vardır. Ahşap üzerine yapılan eserlerde ise öncelikle zemin tutkallı üstübeç veya ince alçı tabaka ile kaplanır ardından bezemeler yüzeye uygulanarak tamamlanır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra malzemelerde bazı değişiklikler söz konusudur. Bu dönemde kökboyların yanı sıra yağlıboya da kullanılmıştır.¹¹

Osmanlı duvar resimlerinin konuları çeşitlilik gösterir. Doğa manzaraları, İstanbul, Mekke, Medine ve Avrupa şehirleri gibi farklı kentlerin tasvirleri, egzotik manzaralar, av sahneleri ve sembolik yapı tasvirleri duvar resimlerinin konularını oluşturur.¹²

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin İzeti, **Balkanlar'da Tasavvuf**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.

8 M. Tayyib Okıç, Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 1952, s. 48; İzeti, **a.g.e.**, s. 213; Natalie Clayer, Alexander Popovic, "Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, editör Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.301.; Ahmet Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltukname", **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.12-13.

9 Serpil Bağcı, "Erken Osmanlı Kalemîşleri Üzerine Bazı Gözlemler", **In Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Kitabı**, editör Neziha Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33.; Serpil Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", **Osmanlı Uygarlığı 2**, editör Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.741.

10 Rüçhan Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1976, s. 23-24.; Günsel Renda, **Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 77.; Rüçhan Arık, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", **Osmanlı**, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 423.; İnci Kuyulu, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Tradition" **EJOS (Electronical Journal of Oriental Studies)**, Cilt III, 2000, s. 1.; Tarkan Okçuoğlu, **18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 25.; Pelin Şahin Tekinalp, "Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi", **Türkler**, 15, Yeni Türkiye, Ankara, 2002, s. 441-442.

11 Renda, **a.g.e.**, 78.; Günsel Renda, "19. Yy'da Kalemîşi Nakış-Duvar Resmi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1532.; Rüçhan Arık, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", **Osmanlı**, 11, Yeni Türkiye, Ankara, 1999, s. 423.

12 Arık, **a.g.e.**; 25.; Günsel Renda, **Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi I**, Tıglat, İstanbul, 1980, s. 60.; Tekinalp, **a.g.e.**, s. 444-445.

Genel olarak, Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren bilinen ancak modernleşme döneminde daha da yaygınlaşan duvar resimlerinin malzeme ve teknikleri zamanla gelişmiştir. Seçilen konular çeşitlenmiş ve sanatçıların da etkileriyle bölgeler arası farklılıklar oluşmuştur. Duvar resimleri Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde olduğu gibi Kosova'da da uygulanmıştır ve farklı kentlerde örnekleri bulunur. Çalışmanın kapsamına alınan yapılar Kosova'nın Yakova ve Rahovec kentlerindeki iki Rifai tekkesidir.

Hacı Şeyh Musa Tekkesi

Hacı Şeyh Musa tarafından kurulan tekke Yakova'nın merkezindedir ve banisinin adıyla anılır (F.1).¹³ Yapıyla ilgili bilgiler az olmakla birlikte bazı yayınlarda banisi hakkında bilgiler vardır. Raif Vırmiça, Hacı Şeyh Musa'nın 1855'de Suva Reka'da dünyaya geldiğini ve eğitimi Prizren'deki Gazi Mehmet Paşa Medresesi'nde aldığını belirtir. Prizren'deki eğitiminin ardından İstanbul'a gittiğini ve burada da medrese eğitimine devam ettiği bilgisi eserinde geçer.¹⁴ İbrahimgil ve Konuk'un çalışmalarında, Hacı Şeyh Musa'nın 1855-75 yıllarında İstanbul'da eğitim aldığı yazar.¹⁵ Her iki yayın, 1855 tarihini farklı açıklamaktadır. Birinde doğum diğerinde ise İstanbul'daki eğitiminin başlangıç tarihi olarak ifade edilmiştir. Yapının banisi hakkında bilgi veren bir başka araştırmacı Metin İzeti'dir. Yazar, Şeyh Musa'nın Suhareka'da doğduğunu, İstanbul'da eğitim almak için bir süre bulunduğunu, şiir ve ilahi türlerinde edebi eserlerinin olduğunu belirtir.¹⁶ Yapı hakkında bilgi veren isimler arasında Ekrem Hakkı Ayverdi de vardır. Ancak Ayverdi'nin kitabında tekkenin banisi hakkında hiçbir bilgi yoktur.¹⁷

F. 1: Yakova Hacı Şeyh Musa Tekkesi

13 Reşat Öngören, "Arnautluk'taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri Tiran-Arnautluk**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 2006, s. 350.

14 Vırmiça, **a.g.e.**, s. 125.

15 İbrahimgil, Konuk, **a.g.e.**, s. 96.

16 İzeti, **a.g.e.**, s. 213.

17 Ayverdi, **a.g.e.**, s. 316-317.

Hacı Şeyh Musa, İstanbul'daki medrese eğitimi sırasında Rifai tarikatına katılır. Kendisi, hilafetnamesini Şeyh Mustafa'dan aldıktan sonra Kosova'ya dönerek bölgede Rifai tarikatını yayar. Kısa bir süre içerisinde çalışmalarına başlayan Hacı Şeyh Musa, Yakova'da kendi ismini taşıyan tekkeyi yaptırmıştır. Bu yapı, Rifai tarikatının Kosova'daki ilk tekkesi olarak bilinir. Tekke ile birlikte Rifai tarikatı bölgede benimsenmeye başlar. Öyle ki Kosova dışında Arnavutluk ve Makedonya'ya da yayılır. Bu yönden Hacı Şeyh Musa, Balkanlar'da Rifai tarikatını benimseyenler arasında önemli bir konuma sahiptir. Kendisinin, 1917'de vefat ettiği yayınlarda geçer.¹⁸

Tekkenin yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak, Hacı Şeyh Musa'nın hayatı dikkate alındığında yapı, 19. yüzyılın ikinci yarısına aittir. İnşa tarihi ile ilgili sadece Metin İzeti belli bir tarih vermektedir. Kitabında, tekkenin 1870'de inşa edildiğini ve birçok tadilat geçirdiğini söyler.¹⁹

Yapı, geniş bir avlu içerisinde farklı bölümlerden meydana gelen büyük bir dergâhtır. İki katlı, kâgir bir strüktüre sahip olan tekkenin girişi ana cadde doğrultusundadır. Tekkenin giriş kapısı yuvarlak kemerlidir ve düzgün kesme taşla yapılmıştır. Kapının hemen üzerinde, ahşap direklerin taşıdığı bir cumba vardır. Yapı, semahane, derviş odaları, türbe, kahve ocağı, misafirhane ve yine kullanım amaçlı çeşitli odalardan oluşur. Tekke dıştan kırma çatı ile örtülüdür.

Semahane, tekkenin en önemli bölümüdür (F.2). Semahanenin giriş kapısının karşısında bir mihrap vardır. Bununla birlikte semahanenin etrafı ahşap maksurelerle çevrilidir. Maksurelerin hemen üzerinde mahfil yer alır. Mahfilin belirli bir kısmı ahşap kafeslidir. Semahane içten on iki köşeli ahşap kubbe ile örtülüdür. Dergâhtaki türbe semahaneye bitişiktir ve iki giriş kapısı mevcuttur. Bu kapılardan biri semahanenin içinden açılır.

F. 2: Hacı Şeyh Musa Tekkesi Semahane

Çalışmanın konusu gereği incelenecek duvar resimleri semahanenin kubbesindedir ve altı farklı kompozisyondan oluşur. Dikdörtgen çerçeveler içerisindeki resimlerin konuları yapı tasvirleri, kent manzaraları ve natürmortlardır (F.3).

18 İzeti, a.g.e., s. 213.; Öngören, a.g.e., s.350-351.; Vırıncı, a.g.e., s. 125.

19 İzeti, a.g.e., s. 213.

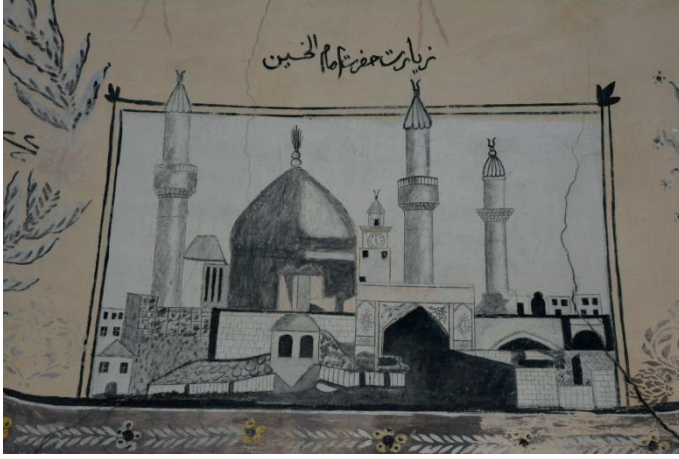

F. 3: Hacı Şeyh Musa Tekkesi Semahanenin Kubbesi

Kubbenin güneyindeki ilk resim, tek renkle yapılan²⁰ bir yapı tasviridir (F.4). Optik perspektif ve ışık-gölge etkilerinin uygulandığı bu yapı tasviri, taçkapılı bir avlu içerisinde, üç minareli, tek şerefeli ve tek kubbeli resmedilmiştir. Taçkapının üzerinde bir saat kulesi görülür. Bunların yanı sıra kubbeli yapının yan taraflarında daha küçük boyutlarda başka mimari yapılar da vardır. Resmin tam üstünde Hz. İmam-ı Hüseyin'in Ziyareti olduğunu belirten bir yazı okunur. Mehmet Z. İbrahimgil, bir çalışmasında Hacı Şeyh Musa Tekkesi'ndeki resimlerden söz ederken bu resmin Taç Mahal olduğunu belirtmiştir.²¹ Ancak resmin yukarısında "Ziyaret-i Hz. İmam el-Hüseyin" yazar. Resmin üzerindeki yazı ve eski fotoğrafların sağladığı bilgiler doğrultusunda kompozisyonda yer alan yapının Taç Mahal değil Hz. İmam-ı Hüseyin'in Türbesi olduğu anlaşılır. Ayrıca resim dikkatli incelendiğinde, yapı tasvirinin detaylı bir şekilde yapıldığı görülür.

20 Osmanlı bezeme dünyasında tek renkle yapılmış duvar resmi ve boyalı nakış örnekleri vardır. Bunlara *monochrome* denilmektedir. Ayrıca bu resimde olduğu gibi gri ve tonlarıyla yapılan örneklerle de *grisaille* denir.

21 İbrahimgil, a.g.e., s. 330.

F. 4: Hz. İmam-ı Hüseyin'in Ziyaret Yeri Tasviri

Hacı Şeyh Musa Tekkesi'ndeki kubbenin doğusunda yer alan ikinci resim Mekke kentinin tasviridir (F.5). Diğerleriyle benzer bir çerçeve içerisindeki resmin üstünde “Mekke-i Mükerrreme” yazısı okunur. Resimde Mekke kenti kuş bakışı bir açıyla tasvir edilmiştir. Eserde siyah, beyaz, kahverengi, krem ve hardal renkleri kullanılmıştır. Revaklarla çevrili olan Mescid-i Haram bütün ayrıntılarıyla resmedilmiştir. Kompozisyonun merkezinde Kâbe tasviri vardır. Kâbe tasvirinin yanı sıra Hacerü'l Esved, minareler, muvakkithane, kütüphane, zemzem kuyusu, “Makâmât-ı Erbaa”²² olarak adlandırılan makamlar, minber ve şamdanlar resimde görülür. Ayrıca Mescid-i Haram'ın üstündeki küçük avlulu bölümün içerisinde “Bâb-ı İbrahim” yazısı okunur.

22 Makâmât-ı Erbaa dört büyük Sünni mezhep için yapılan ve bu mezheplere mensup imamların kendi cemaatlerine namaz kıldırıldığı bölümdür. Makâmât-ı Erbaa'da Hanefi Makamı, Şafii (İbrahim) Makamı, Mâlîki Makamı ve Hanbeli Makamları bulunmaktadır. Bu makamların hangi yılda yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber 1265 yılında Mekke'de kendilerine bu mezheplere mensup imamların tayin edildiği ve onlara verilen yerde kendi cemaatlerine namaz kıldırıldıkları bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, “Makâmât-ı Erbaa”, **İslam Ansiklopedisi**, 27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 415. Buradaki duvar resminde ise sadece üç makam tasvir edilmiştir. Bunlar Hanbeli Makamı, Şafii (İbrahim) Makamı ve Hanefi Makamı'dır.

F. 5: Mekke Kentinin Tasviri

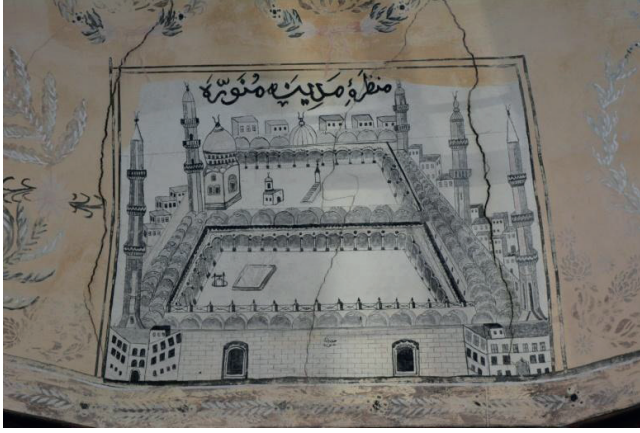
Mescid-i Haram'ın dışında panoramik bir Mekke manzarası vardır. Burada konutlar ve sol taraftan başlayıp arka düzleme doğru ilerleyen dağlar görülür. Konutlar bir-iki katlı ve örtü sistemleri damdır. Dağların üzerinde yine yapılar yer alır. Kompozisyonun solundaki kubbeli ve iki minareli cami tasvirinin olduğu yer Arafat Dağı veya Ebu Kubeys Dağı'dır. Her iki dağın da Delail-i Hayrat'larda, gravür ve taşbaskı gibi çeşitli görsel belgelerde resmedildiği bilinir (F. 21-22-23). Diğer yapı tasviri ise, resmin sol üst köşesindeki dağın üzerindedir. Burada plan itibariyle bir kale tasviri vardır. Gravür, taşbaskı ve fotoğraf gibi görsel belgelerde Mescid-i Haram'dan Ecyad Kalesi görülür (F.21-24). Bundan dolayı tasvir edilen kale Ecyad Kalesi'dir.

Üçüncü resim kubbenin batısındaki Medine tasviridir (F.6). Duvar resminin üst kısmında ve kompozisyonun içerisinde "manzara-i Medine-i Münevvere" yazılıdır. Bu kompozisyon da *grisaille* olarak ve kuş bakışı bir açıyla resmedilmiştir. Resmin büyük bir bölümünü iki avlulu Mescid-i Nebevi²³ oluşturur. Üstteki avluda Hücre-i Saadet²⁴ ve minber yer alır. Altta avluda ise dikdörtgen bir alanın içerisinde hurma ağaçları vardır.²⁵ Hurma ağacının yanında su kuyusu görülür. Ayrıca avluların etrafında beş minare yer alır. Mescid-i Nebevi tasvirinin etrafında Medine kentinden bir kesit vardır. Kentte yan yana sıralı, çok katlı ve örtü sistemi dam olan konutlar resmedilmiştir.

23 Mescid-i Nebevi, Hz. Muhammed tarafından yaptırılan ilk mescitlerdendir. Bununla beraber yine Hz. Muhammed'in Medine'deki çalışmalarının merkezi olmuştur. İslam tarihi ve sanatı açısından önemli bir eserdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", **İslam Ansiklopedisi**, 29, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004, s. 281.

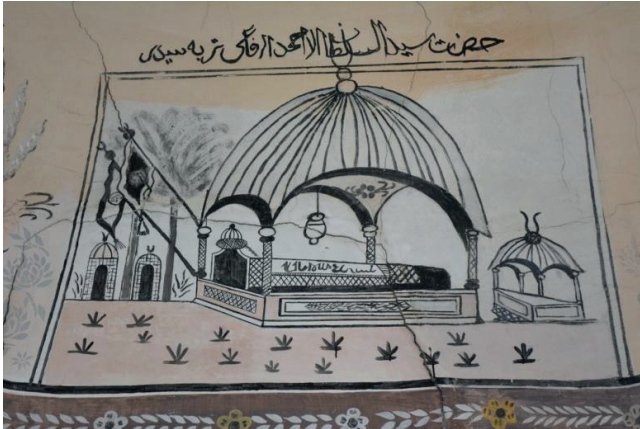
24 Hücre-i Saadet, Hz. Muhammed'in Mescid-i Nebevi'nin inşası sürecinde kendisi için yaptırdığı iki odalı bir yapıdır. Daha sonra ise Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in mezarları buraya konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkal, "Hücre-i Saadet", **İslam Ansiklopedisi**, 18, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1998, s. 456.

25 Hurma ağacının olduğu alanın ismi farklılık göstermektedir. Bu bölüm bazen Hz. Osman'ın diktiği hurma ağacı olarak bazen de Hz. Fatıma'nın bahçesi olarak tabir edilmektedir. Bu konuyla ilgili bilgi almak için bkz: Aslıhan İnce, **Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonundaki Delailü'l Hayrat'larda Yer Alan Mekke ve Medine Minyatürleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 65-74.

F. 6: Medine Kentinin Tasviri

Dördüncü resim kubbenin kuzeyindedir (F.7). Resimde genellikle siyah ve beyaz renkler kullanılmakla birlikte bazı yerlerde krem rengi de görülür. Kompozisyonun merkezinde büyük bir baldaken türbe tasviri vardır. Resmin üzerindeki yazıya göre yapı, Hz. İmam Ahmed er-Rifai'nin²⁶ türbesidir. Baldaken türbe, dört sütun üzerinde yükselen bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin içerisindeki sanduka oldukça ayrıntılı resmedilmiştir. Ayrıca kubbeden sandukaya doğru sarkan bir kandil tasviri vardır. Türbede, Rifai Tarikati'nin sembolleri olan iki sancak resmi bulunur. Bununla birlikte İmam Ahmed er-Rifai Türbesi'nin sağında yine benzer özelliklerde daha küçük boyutlu bir baldaken türbe daha yer alır. Resmin arka düzleminde iki büyük hurma ağacı, türbeye benzer iki yapı ve çeşitli yerlerde bitki kümeleri vardır.

F. 7: İmam Ahmed el-Rifai Türbesi Tasviri

26 İmam Ahmed er-Rifai 1107 veya 1118 yılında Batâih bölgesinde doğmuştur. Rifai tarikatının kurucusudur. 1182 yılında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâi", **İslam Ansiklopedisi**, 2, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, s. 127-128.

Kubbedeki beşinci ve altıncı resim natürmort tasviridir (F.8-9). Burada ayrı çerçeveler içerisinde dilimlenmiş ve üzerine bıçak saplanmış kavun ve karpuz resimleri vardır. Karpuz tasvirinin olduğu düzenlemede kase içerisinde yan yana dizili zeytinler görülür.

Yapının kubbesinde, resimler dışında boyalı nakışlar da vardır. Bunlar bitkisel bezemeler, geometrik bezemeler ve yıldız motifleridir (F.3). Semahanenin duvarlarındaki boyalı nakışlar yeni yapılmış baskı kalem işlerine benzemektedir. Semahanenin içini gösteren eski bir fotoğrafla karşılaşılmadığı için orijinal hâli üzerine bir şey söylemek mümkün değildir. Buradaki bezemeler dışında tekkenin giriş kapısında taş üzerine kazılı ve siyah ile belirginleştirilmiş bir tarikat tacı, iki sancaklı teber ve hilal tasviri vardır (F.10). Bunların yanı sıra yine tekkenin çeşitli odalarında farklı dönemlerde yapılmış bezemelerle karşılaşılır.

F. 8: Karpuz Tasviri ve Boyalı Nakışlar

F. 9: Kavun Tasviri ve Boyalı Nakışlar

F. 10: Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin Giriş Kapısındaki Tasvirler

Yapıdaki duvar resimlerinin sanatçılarıyla ilgili Şeyh Masar'la²⁷ yapılan görüşmede, Hacı Şeyh Musa'nın bezemelerin malzemesi için İstanbul'a mektup gönderdiğini ve ardından Aslan Hacışaban isimindeki bir sanatçı ile birlikte bezemeleri yaptığı bilgisine erişilmiştir. Ayrıca Şeyh Masar, Aslan Hacışaban'ın tekkeye bağlı bir mürit olduğunu ve bölgedeki başka yapılarda da çalıştığını belirtmiştir. Bu yapılardan biri ise Rahovec'deki Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'dir.

Hacı Şeyh İlyas Tekkesi

Hacı Şeyh İlyas Tekkesi, Rahovec'in merkezindedir (F.11). Yapı ile ilgili kaynaklar yok denecek kadar azdır.²⁸ Tekkenin kuruluşu hakkındaki bilgiler yapının günümüzdeki şeyhi Şeyh Mehdi'den öğrenilmiştir.²⁹ Şeyh Mehdi, yapının 1898'de inşa edilmeye başlandığını ve 1903'de tamamlandığını belirtmiştir. Tekkenin banisi Hacı Şeyh İlyas'tır. Hacı Şeyh İlyas, 1869'da Rahovec'de dünyaya gelir ve babası Abdurrahman Zika'dır. 1890-98 yıllarında Şam'da askerlik yapar. Askerlik döneminde medresede eğitim alır. Hacı Şeyh İlyas, 1898'de Yakova'ya dönerek Hacı Şeyh Musa Tekkesi'ne katılır ve 1901'de Rahovec'de göreve başlar.³⁰

F. 11: Rahovec Hacı Şeyh İlyas Tekkesi

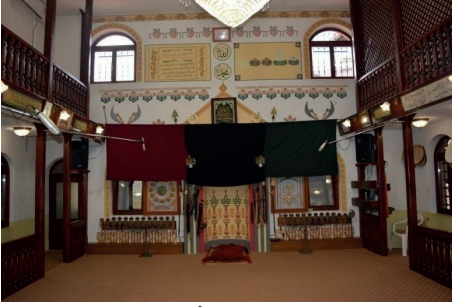
Günümüzdeki tekke yapısı, semahane, türbe, kütüphane, misafir odası ve kahve ocağı gibi çeşitli birimlerden oluşur. Yapının dıştan örtü sistemi çatıdır. Tekkenin en önemli bölümü semahanedir. Semahanenin güney duvarında bir mihrap yer alırken diğer üç bölüm ahşap maksurelerle çevrilidir. Maksurelerin üzerinde bir kısmı kafesle kaplı mahfil vardır (F.12). Semahane içten kubbe ile örtülüdür (F.13).

27 Yapı ve sanatçılarla ilgili bilgiler 05.10.2017 tarihinde Şeyh Masar'la yapılan görüşmede öğrenilmiştir.

28 Yapıyla ilgili bilgi bulabildiğimiz tek yayın Raif Vırmiça'nın kitabıdır. Vırmiça buradaki bilgilerin Şeyh Mehdi'den alındığı belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vırmiça, a.g.e., s. 128-131

29 Şeyh Mehdi ile 11.10.2017 tarihinde Hacı Şeyh İlyas Tekkesinde görüşülmüştür.

30 Yapının inşa tarihiyle ilgili Raif Vırmiça 1901 inşaatın başladığını ve 1903'te bittiğini söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vırmiça, a.g.e., s. 128-129. Şeyh Mehdi ise 1898 yılında başladığını, 1903'te tamamlandığını görmemiz esnasında belirtmiştir.

F. 12: Hacı Şeyh İlyas Tekkesi Semahane

F. 13: Hacı Şeyh İlyas Tekkesi Kubbe

1998-99 Kosova-Sırbistan Savaşı yapıya büyük zarar vermiştir. Savaşta kütüphanedeki birçok belge yok olmuştur. Savaş sonrasında tekke, 2002 yılında tekrar inşa sürecine girmiştir.³¹ Alan araştırmalarında yapının büyük bir kısmının tamamlandığı görülmüştür. Şeyh Mehdi³² ile yapılan görüşmede onarımların devam ettiği öğrenilmiştir. Tekkenin orijinal kitabesi günümüzde yoktur. Yapıda 1999 (H.1420) tarihli bir kitabe vardır.

Hacı Şeyh İlyas Tekkesi duvar resimleri ve boyalı nakışlar açısından orijinalliğini koruyamamıştır (F.14). 2002 yılındaki inşa faaliyetlerinde eski bezemeler yok olmuştur. Ancak Raif Vırmiça'nın çalışmasındaki eski bir fotoğraf sayesinde yapının kubbesinde Osmanlı dönemine ait bezemelerin olduğu öğrenilmektedir.³³ Fotoğrafta Mekke kenti ve Ahmed er-Rifai Türbesi kesin bir şekilde görülür. Ayrıca Hz. İmam Hüseyin Türbesi tasvirinin çok azı yine kadraja girmiştir. Günümüzde ise aynı konularda yeni resimler vardır.

F. 14: Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki Eski Bezemeler (Vırmiça, 2010)

31 Vırmiça, a.g.e., s. 129-130.

32 Şeyh Mehdi, Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin günümüzdeki şeyhidir. Kendisiyle 11.10.2017 tarihinde görüşülmüştür.

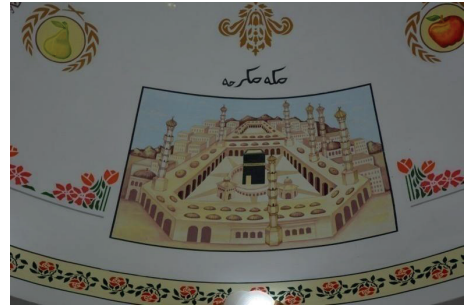
33 Vırmiça, a.g.e., s. 256.

Yukarıda bahsedilen fotoğraf doğrultusunda kubbede dikdörtgen panolar içerisinde resimler yer alır. Günümüzdeki yapıda dört pano olmasına rağmen fotoğrafta üç pano görülür. Ancak Şeyh Mehdi ile yapılan görüşmede orijinalinde dört resmin de olduğu öğrenilmiştir. Fotoğrafta kadraja giren üç resmin sadece ikisi kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu örnekler yapı ve kent tasvirleridir.

Resimlerden ilki Mekke kentinin tasviridir (F.15-16). Kubbenin doğusundaki Mekke, kuşbakışı bir açıyla resmedilmiştir. Resmin merkezinde Kâbe vardır. Fotoğrafta çok anlaşılacak şekilde birlikte Kâbe'nin etrafında küçük yapılar görülür. Bunlar muhtemelen Sünni mezheplere ait dört makam, muvakkithane ve zezem kuyusu gibi yapıların tasvirleridir. Mescid-i Haram'ın dışında kalan yerlerde konut tasvirleri vardır. Ayrıca kompozisyonun arka düzleminde dağ tasvirleri yer alır. Günümüzdeki Mekke tasviri aslına sadık kalınmadan çok daha farklı bir üslupla yapılmıştır.

F. 15: Günümüze Ulaşmayan Mekke Kentinin Tasviri (Virmişa, 2010)

F. 16: Günümüzdeki Mekke Kentinin Tasviri

İkinci resim kubbenin kuzeyindeki baldaken türbe tasviridir (F.17-18). Ahmed er-Rifai'nin türbesi olan bu resmin üzerinde yapının neresi olduğu yazar. Kubbe ile örtülü olan türbe tasvirinin içerisinde bir sanduka yer alır. Bununla birlikte kubbeden aşağıya sarkan bir kandil tasviri vardır. Türbeden dışarıya doğru uzanan ve Rifai tarikatının sembolü olan iki sancak resmedilmiştir. Kompozisyonda baldaken türbe dışında kubbeli başka bir yapı ve iki ağaç tasviri de sanatçı tarafından yapılmıştır. Günümüzde bu resim de yine diğer resimlerde olduğu gibi özgünlüğünü koruyamamıştır. Sadece konu aynıdır hatta ağaç gibi bazı ayrıntılar yoktur.

F. 17: Günümüze Ulaşmayan Ahmed er-Rifai Türbesi Tasviri (Vırmiça, 2010)

F. 18: Günümüzdeki Ahmed er-Rifai Türbesi Tasviri

Günümüzdeki kubbede fotoğrafta tam görünmeyen iki resim daha vardır (F.19-20). Bunlardan biri kubbenin batısındaki Medine kenti diğeri ise güneydeki Hz. Hüseyin'in türbesidir. Bu resimler 2002 yılındaki tadilat sürecinde yeniden yapılmıştır ve orijinal değildir. Bunların yanı sıra meyve tasvirleri, bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan bezemeler de kubbede görülür.

F. 19: Günümüzdeki Medine Kent Tasviri

F. 20: Hz. İmam-ı Hüseyin'in Ziyaret Yeri Tasviri

Resimlerin tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadık. Ancak tekkenin yapılış tarihi dikkate alındığında resimler yirminci yüzyılın başlarına aittir. Günümüze ulaşmayan orijinal bezemelerin sanatçısı Aslan Hacışaban'dır. Bu bilgi yukarıda da bahsedildiği gibi Şeyh Masar'la yapılan görüşmede öğrenilmiştir.³⁴ Şeyh Mehdi ise bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren uygulanan ve geç döneminde yaygınlaşan duvar resimleri İstanbul'da saray ve çevresi başta olmak üzere kısa bir süre içerisinde Anadolu, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'ya yayılmıştır. Çalışmanın kapsamına alınan Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki duvar resimleri Balkanlar'daki önemli örnekler arasındadır. Birbirine çok uzak olmayan iki farklı kentteki bu yapılar Rifai tarikatına

34 Bu bilgi 11.10.2017 tarihinde Yakova'daki Hacı Şeyh Musa Tekkesindeki araştırmalarımız esnasında Şeyh Masar'dan öğrenilmiştir.

bağlıdır. Tekkelerin aynı tarikata bağlı olmasının yanı sıra seçilen duvar resimlerinin konuları ve yapı içindeki konumları da birbiriyle örtüşmektedir. Bezemeler yakın tarihlerde aynı sanatçı tarafından yapılmıştır.

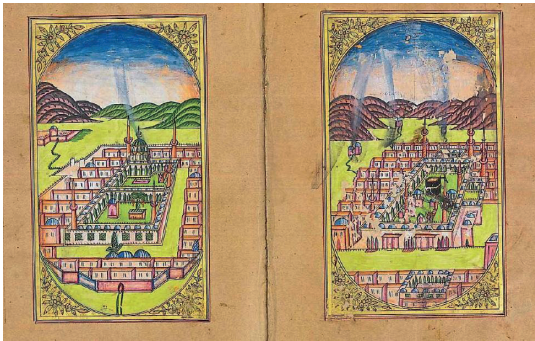
Tekkelerdeki duvar resimlerini değerlendirecek olursak Mekke ve Medine kent tasvirleri her iki yapıda da aynı konumda yer alır (F.5-6-15-19). Mekke tasvirleri kubbenin doğusunda, Medine tasvirleri ise batısında görülür. Hacı Şeyh Musa Tekkesi'ndeki Mekke ve Medine tasvirleri özgünlüğünü korumaktadır. Ancak Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki kutsal kentlerin tasvirleri için bunu söylemek mümkün değildir. Elimizdeki görsel belgeler doğrultusunda her iki yapıdaki Mekke ve Medine tasvirlerinin kuş bakışı bir açıyla ve benzer renk tonlarıyla yapıldığı görülür. Bu kent tasvirleri Delail-i Hayrat el yazmaları, tekke levhaları, gravürler ve fotoğraflardaki Mekke ve Medine tasvirlerine benzemektedir (F.21-22-23-24). Muhtemelen sanatçının elinde resimleri yaparken yararlanabileceği bu tür görsel belgeler vardı.

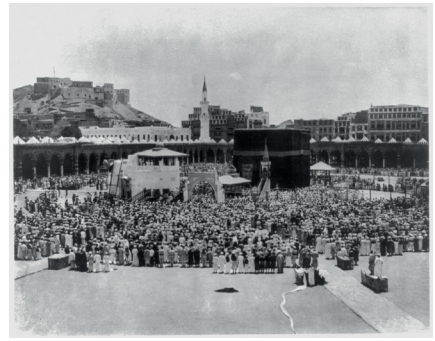
F. 21: Mekke Manzarası, Taşbaskı, 1883 (Kaynak: The Khalili Collections)

F. 22: Mekke Panoraması, Gravür, 1803 (Kaynak: The Khalili Collections)

F. 23: Delail-i Hayrat, 1862 (Rusli, 2016)

F. 24: Kâbe'den Ecyad Kalesi Görünümü (Fotoğraf: Abd al-Ghaffar, 1889) Kaynak: Library of Congress Collection

Osmanlı coğrafyasındaki birçok yapıda Mekke ve Medine konulu duvar resimleri vardır. İslamiyet açısından önemli şehirlerin başında gelen bu kentlerin tasvirleri kutsal topraklara olan özlem ve orada bulunma arzusuyla ilişkilendirilir. Mekke ve Medine tasvirleri Anadolu ve Balkanlar'daki örneklerde genellikle ya son cemaat yerinde ya da harimin güney duvarında görülür. Bu konudaki duvar resimlerinin benzerlerine Anadolu'da İzmir Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Cami, Aydın Koçarlı Cihanoglu Cami, Manisa Kula Kurşunlu Cami, Soma Hızır Bey Cami, Tokat'taki Musa Fakih Türbesi ve Şeyh Nusrettin Türbesi örnek olarak gösterilebilir.³⁵ Balkanlar'da ise Makedonya'nın Kalkandelen (Tetovo) kentindeki Alaca Camisi'nde Mekke kentinin tasviri vardır.³⁶ Bu tasvirlerin çoğunlukla cami, tekke ve türbelere yapılması bu yerlerin kutsallığına bir vurgudur. Ayrıca Mekke ve Medine tasvirleri yapıların genellikle güney duvarına, kubbenin güneyine veya son cemaat yerine yapıldığı görülür. Konumların ortaklığı sanatçıların, cemaati kibleye yönlendirme çabası olarak yorumlanabilir. Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki Mekke ve Medine tasvirleri diğer yapılardan daha farklı olarak kubbenin doğu ve batı yönlerinde yer alır. Bu durum çalışma kapsamına alınan yapıları kendi içlerinde benzer kılmakla birlikte diğer yapılardan da ayırır.

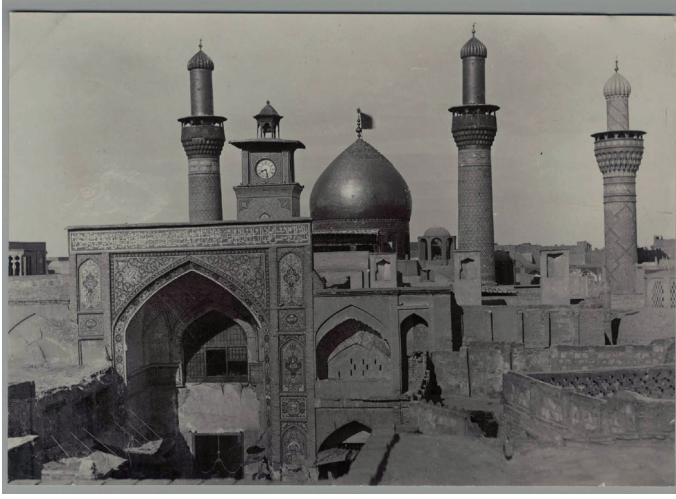
Tekkelerde karşımıza çıkan bir başka örnek ise Hz. İmam-ı Hüseyin Türbesi'nin tasviridir (F.4-14-20). Bu resim Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'nde günümüze gelememiştir. Fakat aynı konuda yapılmış yeni bir resim vardır. Eski bir fotoğrafta sadece resimdeki minarenin çok azı görülür. Minare tasviri, biçim ve renk açısından Hacı Şeyh Musa Tekkesi'ndeki aynı örneğe benzemektedir. Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nde ise Hz. Hüseyin Türbesi'nin tasviri grisaille olarak yapılmıştır ve oldukça fotografiktir. Hatta yapıdaki bezemelerin ayrıntısına kadar yapılmış olması sanatçının fotoğraftan yararlandığını düşündürür (F. 25). Muhtemelen Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki resim de aynı özellikleri yansıtmaktaydı. Kosova'da tek rengin tonlarında yapılan duvar resimleri olmakla birlikte *grisaille* olarak yapılan başka bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Hz. Hüseyin Türbesi'nin tasviri kitap resimlerinde vardır. Ancak duvar resimlerinde pek karşılaşılan bir kompozisyon değildir.³⁷ Konu kapsamında incelenen iki Rifai tekkesinde bu yapının tasvir edilmesi nadir uygulamalardan biridir. Bu durum tekkelere gelen kişilerin düşüncelerinin ve felsefelerinin seçilen resimlerin konularını etkilediğini gösterir. Ayrıca sanatçının yapı ve resim arasında organik bir bağ kurma çabasının olduğunu kanıtlar.

35 Ayrıntılı bilgi için bkz. Rüçhan Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1976.; Günsel Renda, **Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.; Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2-6 Temmuz 1986**, Gelişim Matbaası, İstanbul, ss. 427-461.; İnci Kuyulu, "Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Cami (Ödemiş/İzmir)", **Vakıflar Dergisi**, 24, 1994, ss. 147-158.; Dilek Şener, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011.

36 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İbrahimi, **Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Resmi Örnekleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1989.; Muzaffer Karaaslan, **Kosova'da Bulunan Geç Dönem Osmanlı Duvar Resimleri ve Boyalı Nakışlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018

37 Zeren Tanındı, "İslam Resminde Kutsal Kent ve Yöre Tasvirleri", **Journal of Turkish Studies – 7**, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, II, 1983, s. 107-108.

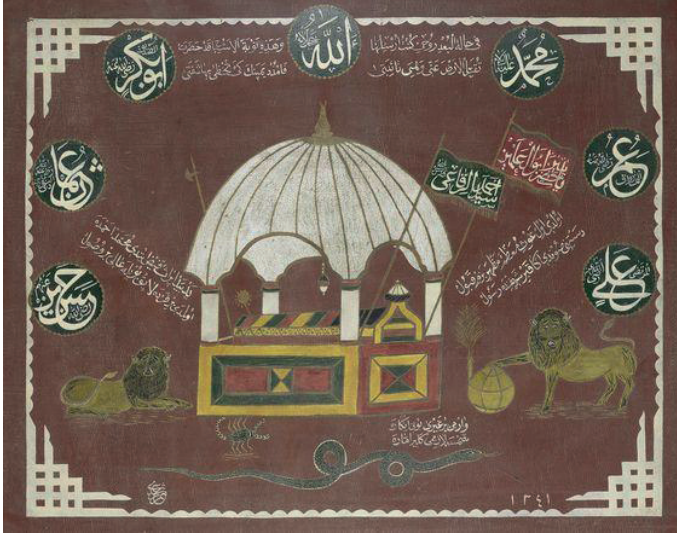

F. 25: İmam Hüseyin Türbesi (Fotoğraf: Ernest Herzfeld, 1896-1897)
(Kaynak: Metropolitan Museum of Art)

Yapılarda yer alan son resim ise Ahmed er-Rifai Türbesi'nin tasviridir (F.7-17). Adı geçen türbenin tasviri Osmanlı coğrafyasında farklı sanat kollarında üretilmiştir. Bu çeşitli üretimlerde aynı kompozisyonun uygulandığı görülür. Tekke levhaları gibi sanat üretimlerinde Ahmet er-Rifai Türbesi'nin kompozisyonu, baldaken türbe, sanduka, kandil, çift sancak, akrep, yılan ve aslan gibi öğelerden oluşur (F.26). Duvar resimlerinde ise hayvanlar dışında kalan diğer öğeler yapılmaktadır³⁸. Ahmed er-Rifai Türbesi'nin tasvirlerinde ikonografik anlatımlar söz konusudur. Kubbeden sandukaya sarkan kandil ilahi nur anlamına gelen sirâc-ı münirdir. Bunun yanı sıra çift sancak Ahmed er-Rifai'nin makamların en yükseği olan kutbiyet makamını iki defa geçtiğini ifade eder. Bu konudaki duvar resimlerinin benzerleri Anadolu'daki Amasya Kara Mustafa Paşa Camisi'nin şadırvanında, Tokat Şeyh Nusrettin Türbesi ve Şeyh Eyük Türbesi'nde yer alır.³⁹ Balkanlar'da ise şu an için Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'nde bulunan resimler dışında başka bir örnekle karşılaşmamıştır.

38 M. Baha Tanman, "Geç Dönem Osmanlı Tekke Sanatında Seyyid Ahmed el-Rifai Türbesi Tasvirleri", **Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü**, editör Nicole Kançal Ferrari, Ayşe Taşkent, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 269

39 Çal, a.g.e., s. 451.; M. Baha Tanman, "Merzifon, Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanının Kubbesinde Zileli Emin'in Yarattığı "Osmanlı Dünyası" ve Bu Dünyaya Yansıyan Kişiliği", **Sanat Tarihi İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993, s. 497-498.; Tanman, a.g.e., s. 275-277.

F. 26: Seyyid Ahmed er-Rifai Türbesi Tasvirı, Suluboya, 1922-23 (Tanman, 2016)

Tekkelerdeki resimler kadar boyalı nakışlar da oldukça önemlidir. Yapılarda çoğunlukla bitkisel ve geometrik bezemelerin tercih edildiği bunların yanı sıra yıldız tasvirlerinin de yapıldığı görülür. Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde bu konularda boyalı nakışlarla karşılaşılır. Yapılarda bahsedilen boyalı nakışlar dışında sembolik anlamları olan tasvirler de vardır. Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin giriş kapısındaki sikke ve teber tasvirleri buna bir örnektir. Bu öğeler tarikat mensuplarının çok iyi bildiği ve kullandıkları nesnelere. Özellikle sikkelerin tarikatlara göre biçimleri değişmekte ve bunlara farklı anlamlar yüklenmektedir.⁴⁰

Osmanlı duvar resimlerinin önemli sorunsallarından biri sanatçı ve üsluptur. Bazı yapılarda çalışan sanatçıların isimleri bilinmekle birlikte çoğunlukla örnekler anonimdir. Üsluplar ise başkent ve taşra olmak üzere iki farklı grup içerisinde değerlendirilir. Işık, gölge, renk tonlamaları ve Batılı anlamda optik perspektif gibi ilkeleri barındıran eserler genellikle Başkent üslubu içerisinde incelenir. Taşra üslubu ise çoğunlukla halk sanatçılarının yarattığı ve yukarıda bahsedilen özelliklerin bir kısmının göz ardı edildiği örneklerle denir. Çalışmanın kapsamına alınan yapılar taşra üslubunu yansıtmaktadır. Ayrıca Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'nin duvar resimlerini yapan sanatçıların isimlerinin biliniyor olması bu yapıları daha da önemli hale getirir. Çalışmanın kapsamına alınan duvar resimlerinde herhangi bir sanatçı imzasıyla karşılaşılmağı olmasına rağmen sözlü tarihle bu bilgilere erişilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Şeyh Masar, Hacı Şeyh Musa Tekkesi'nin duvar resimlerini Hacı Şeyh Musa ve Aslan Hacışaban'ın beraber yaptığını belirtmiştir. Bununla birlikte Aslan Hacışaban'ın, Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki duvar resimlerinde de çalıştığı bilgisini vermiştir.

40 Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurhan Atasoy, **Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Şeyh Mehdi'nin de doğruladığı bu bilgiler doğrultusunda her iki tekkenin ortak sanatçısı Aslan Hacışaban'dır. Sanatçının Kosova'da yaşadığı ve Rifai tarikatına bağlı bir mürit olmasının dışında herhangi bir bilgeye erişilememiştir. Farklı yapılarda çalışmış olması onu gezici bir sanatçı yapar. Hacı Şeyh Musa'nın ise baniliğini üstlendiği tekkenin bezemelerinde çalışması oldukça önemli bir bilgidir. Bu doğrultuda Hacı Şeyh Musa hem önemli bir tarikat yöneticisi hem de sanatçı olarak karşımıza çıkar.

Tarikatlarda çeşitli sanat veya zanaatla ilgilenen müritlerin olduğu bilinmektedir. Bu müritler arasında resim ve kalem işi sanatıyla ilgilenenler de vardır. Hatta bazı yayınlarda bunların üretimleriyle karşılaşılmaktadır.⁴¹ Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki bezemeleri yapan sanatçıların da tarikatlara bağlı müritler olması bu bilgiyi doğrular. Bu durum Kosova'daki tekkelerde de sanatçı müritlerin olduğunu gösterir.

Kosova'daki yapıların önemli sorunlarından biri korumadır. Doğal etkenler, insani faktörler ve en çok da savaş gibi yıkıcı olayların yapılar üzerinde olumsuz etkileri vardır. Özellikle 1998-1999 Kosova-Sırbistan Savaşı'nda birçok yapının tahrip edildiği ve bu tahribattan en çok bezemelerin etkilendiği bilinmektedir. Tahribatın görüldüğü yapılardan biri de Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'dir. Yapıdaki resimlerin günümüze ulaşamaması sanatçı, üslup ve ekol gibi bütünlüğü sağlayan önemli unsurların kaybolmasına ve kültürel mirasın yok olmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Hacı Şeyh Musa Tekkesi ve Hacı Şeyh İlyas Tekkesi aynı tarikata bağlı yapılar olmalarının yanı sıra duvar resimleri ve boyalı nakışlar açısından da oldukça önemlidir. Her iki tekkedeki resimlerin konu ve üsluplarının aynı olması ve ortak bir sanatçı adının geçmesi yapıları daha da önemli kılar. Ayrıca Osmanlı dönemi duvar resimlerinde gezgin sanatçıların rolünü gösterir. Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki bezemelerin günümüze ulaşamamasına rağmen Hacı Şeyh İlyas Tekkesi'ndeki örneklerin varlığı oldukça mühimdir.

Teşekkür: Tezimin danışmanlığını yapan ve bilgisiyile beni yönlendiren değerli hocam A. Pelin Şahin Tekinalp'e; önerileriyle çalışmamın ilerlemesini sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Suat Alp'e; tekkelerle ilgili bilgi veren Şeyh Masar ve Şeyh Mehdi'ye; Kosova'daki araştırmalarımda bana yardımcı olan Visar Koshi ve Badem Koshi'ye teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehabettin Uzluk, **Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1957.; Filiz Çağman, Zeren Tanındı, "Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, editör Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 685-732.

Kaynakça/References

- Arık, Rüçhan, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1976.
- Arık, Rüçhan, "Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri", **Osmanlı**, 11, Yeni Türkiye, Ankara, 1999, s. 423-436.
- Atasoy, Nurhan, **Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Avrupa'da Osmanlı Eserleri Yugoslavya III**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000.
- Bağcı, Serpil, "Erken Osmanlı Kalemşeri Üzerine Bazı Gözlemler", **In Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Kitabı**, editör Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33-40.
- Bağcı, Serpil, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", **Osmanlı Uygarlığı 2**, ed. Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 737-759.
- Clayer, Nathalie, Popovic, Alexander, "Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 301-321.
- Çağman, Filiz, Zeren Tanındı, "Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, editör Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 685-732.
- Çal, Halit, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2-6 Temmuz 1986**, Gelişim Matbaası, İstanbul, ss. 427-461.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", **Eyüpsultan Sempozyumu VII Tebliğler 9-11 Mayıs 2003**, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2003, s.322-333.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki, Neval Konuk, **Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- İbrahimi, Mehmet, **Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Resmi Örnekleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1989.
- İnce, Aslıhan, **Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonundaki Delailü'l Hayrat'larda Yer Alan Mekke Ve Medine Minyatürleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015.
- İzeti, Metin, **Balkanlar'da Tasavvuf**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Karaaslan, Muzaffer, **Kosova'da Bulunan Geç Dönem Osmanlı Duvar Resimleri ve Boyalı Nakışlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018.
- Kuyulu, İnci, "Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Cami (Ödemiş/İzmir)", **Vakıflar Dergisi**, 24, 1994, ss. 147-158.
- Kuyulu, İnci, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Tradition" **EJOS (Electronical Journal of Oriental Studies)**, Cilt III, 2000, ss. 1-27.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", **İslam Ansiklopedisi**, 29, Ankara, 2004, s. 281-290.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Sarı Saltuk ve Saltukname", **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 11-22.
- Okçuoğlu, Tarkan, **18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2000.
- Okiç, M. Tayyib, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 1952, s. 48-58.
- Öğüt, Salim, "Makâmât-ı Erbaa", **İslam Ansiklopedisi**, 27, Ankara, 2003 s. 415-417.

- Öngören, Reşat, “Arnavutluk’taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri Tiran-Arnavutluk**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 2006, s.343-363.
- Önkal, Ahmet, “Hücre-i Saadet”, **İslam Ansiklopedisi**, 18, Ankara, 1998, s. 456-458.
- Renda, Günsel, **Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Renda, Günsel, **Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi 1**, Tıglat, İstanbul, 1980.
- Renda, Günsel “19. Yy’da Kalemîşi Nakış-Duvar Resmi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1530-1534.
- Rusli, Nurul İman, **Dala’ıl Al-Khayrat Prayer Manuscripts From the 16th-19th Centuries**, Islamic Arts Museum Malaysia, 2016.
- Şener, Dilek, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011.
- Tahralı, Mustafa, “Ahmed er-Rifâi”, **İslam Ansiklopedisi**, 2, Ankara, 1989, s. 127-130.
- Tanırdı, Zeren, “İslam Resminde Kutsal Kent ve Yöre Tasvirleri”, **Journal of Turkish Studies – 7, Orhan Şaik Gökay Armağani**, II, 1983, s. 407-437.
- Tanman, M. Baha, “Merzifon, Kara Mustafa Paşa Camii Şadırvanının Kubbesinde Zileli Emin’in Yarattığı “Osmanlı Dünyası” ve Bu Dünyaya Yansıyan Kişiliği”, **Sanat Tarihi İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993, s.491-522.
- Tanman, M. Baha, “Geç Dönem Osmanlı Tekke Sanatında Seyyid Ahmed el-Rifâi Türbesi Tasvirleri”, **Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü**, ed. Nicole Kañçal Ferrari, Ayşe Taşkent, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 269-295.
- Tekinalp, Pelin Şahin, “Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi”, **Türkler**, 15, Yeni Türkiye, Ankara, 2002, s.440-448.
- Uzluk, Şehabettin, **Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1957.
- Vırnıça, Raif, **Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları**, Sufi Kitap, İstanbul, 2010.

